

КОНЗЕРВАТИВНА ПОЛИТИКА ПРЕЧАНСКИХ СРБА

Сажетак: У раду се указује на кључне историјске елементе настанка и развоја конзервативне политике пречанских Срба односно преваходно Срба у угарском делу Хабсбуршке монархије. Конзервативно-клерикална и конзервативно-нотабилитетска политика овде је сагледана у њеним основним елементима, карактеристикама и са истицањем оних институција у којима се највише исказивала и где су њени представници најубедљивије представљали своја политичка и филозофска уверења. Указано је на специфичан однос конзервативаца и либерала, прожимање и супростављање њихових политичких опција у континуитету дужем од једног века. Наведени су идеолози и органи конзервативне политике и наглашен је историјски значај ове политичке идеологије у светлу немоћи једног, недовољно великог дела српског народа да се искључиво ослонцем на сопствене снаге избори за равноправан политички статус.

Кључне речи: Конзервативизам, Срби, Угарска, Сабори, Клер, Нотабилитети, Либерали.

Одјеци и последице европске грађанске револуције осетили су се врло рано и на веома јасан начин кроз духовно, културно и политичко стваралаштво и укупну друштвену активност пречан-

ских Срба. Идеолошко – филозофска баштина и принципи једнакости, братства и равноправности, које је изнедрила Француска револуција, нашли су своје утемељење у најразличитијим примерима политичког деловања, чак и код оних српских духовних и политичких елита које су испрва сасвим отворено и бескомпромисно одбијале идеале националне, социјалне и грађанске револуције. Српски народ, који се налазио крајем XVIII века у крајње подређеном положају у Хабсбуршкој монархији, у односу на Немце и Мађаре, настојао је да пронађе онај начин политичког понашања који ће му у догледној перспективи омогућити статус равноправног политичког народа и осигурање кључних, националних и грађанских слобода којима је упорно тежио. Конзервативно-клерикална идеологија доминирала је политичким мишљењем пречанских Срба од краја XVII – ог, све до средине XIX века, доведена је у питање у време револуције 1848-1849, да би после укидања Српске Војводине као крунске области у Хабсбуршкој монархији (1860), изразитије устукнула пред налетом либерално-демократских снага. Примат је обновљен тек 90-их година XIX века и одржао се још једну деценију, када је дефинитивно отклоњен победом радикала, а затим и самосталаца на српском сабору. То не значи да је постојала константна и непомирљива различитост у тумачењу свих политичких и друштвених питања, која су тиштала српски народ, између конзервативне и либералне политичке елите пречанских Срба.

С обзиром на основни политички циљ српског народа у Аустријској царевини, а то је признање национално-политичке индивидуалности и колективних права, постојале су бројне додирне тачке кроз које се манифестовала рационална концепција националног ослобођења и демократског препорода и то пре свега у области црквено-просветне и политичко-територијалне аутономије српског народа. Српским конзервативцима, окупљеним око црквене јерархије у Карловачкој митрополији, није сметало настојање српских либерала да се царске привилегије инартикулишу и у мађарско законодавство, као што ни овима није било неприхватљиво поштовање и уважавање улоге цркве и православне религије у осмишљавању српског националног препорода. Разлике и сличности су неретко исказиване само кроз однос према Бечком двору и Угарском сабору, од којих је највише зависило како ће

изгледати грађанска и национална права пречанских Срба. Све друге различитости и супротности су више долазиле до изражаја у борби за првенство у домену српске аутономије¹, ставом према Кнежевини Србији и држањем према великим силама од чијег става је зависило решење Источног питања. (Д. Кириловић, 1937; В. Крестић, 1980; С. Милетић, 1999-2002; Р. Вујошевић, 2004) Конзервативну политичку опцију пречанских Срба најчешће су представљали, осим српске православне јерархије, угледни велепоседници, имућни трговци, добро стојећа интелигенција, војни кругови, конзервативно грађанство. Своје ставове износили су у јавности путем листова, на српском, угарском и хрватском сабору, у српским културним установама и институцијама. Иако нису имали и формално организовану странку на српском сабору, конзервативци су у клерикално-аутономној опцији били јасно препознатљиви. У другим телима и органима Угарске, они су најчешће заузимали индивидуалне ставове и због тога их је било и у мађарској владајућој Либералној странци, после постизања нагодбе, али и у редовима српских либерала, унутар којих су формирали и нотабилитетску Српску народну странку, спремну на сарадњу са владом у Будимпешти. Пре аустро-угарске нагодбе начелно су одбијали сарадњу са мађарским властима, а после тога су исказивали спремност да управо од ње затраже заштиту, како би сачували своје позиције од Милетићевих либерала.

На српским, Црквено-народним саборима, битније разлике између конзервативно-клерикалне и либерално-демократске опције, дошле су до изражаја 1790, на сабору који је одржан у Темишвару. (С. Гавриловић-Н. Петровић, 1972; Д. Ј. Поповић, 1990: 15-35; В. Гавриловић, 2005; З. Ђере, 2004; Д. Микавица, 2005) Тада је Сава Текелија заступао тезу по којој су привилегије требале да буду обухваћене законима краљевине Угарске и да захтевање посебне територије за Србе, у Банату, може бити изводљиво једи-

¹ Српски пречани конзервативних усмерења, окупљени око православна јерархије, су се од почетка XIX века, а нарочито у његовој другој половини, нашли пред историјским изазовом да сачувају супериорну позицију Цркве, духовни монопол клера и Синода, пред настојањем либерално оријентисаних Срба, српске интелигенције па и мирског свештенства, да им већином у српском Сабору и на друге начине овај примат преотму и преузму водећу улогу у српској црквено-просветној аутономији и национално-политичком животу уопште.

но уз мађарску сагласност. Тиме је стао на супротну страну од конзервативно-клерикалне саборске већине која је очекивала подршку Бечког двора за своје захтеве и није уважавала Текелијине опомене да би добијањем посебне територије у назначеним оквирима, Срби у Потисју, Подунављу и другде, остали ускраћени за основна грађанска права. Одговор Угарског сабора на захтеве које је изгласала саборска већина у Темишвару, садржан је у 27. законском чланку из 1790-91 којим је Србима у Угарској призната једино грађанска равноправност, укинут сваки привилегисан положај и аутономија ограничена на црквено-просветну област. Конзервативно – либерално несагласје умногоме је превазиђено тек 1848, на Мајској скупштини у Сремским Карловцима. То је уједно значило увод у беспштедни српско-мађарски сукоб из којег ни мађарски, ни српски либерали нису изашли као победници, а српска црквена јерархија и српски конзервативци су, добијеном Круновином, остали ућуткани и изиграни од стране Бечког двора са којим су против мађарских револуционара ратовали.

Мађарски револуционарни и национални програм из 1848, једно краће време се исказивао као прихватљив, макар за српску либералну страну јер се у њему тражило укидање феудалних обавеза, обезбеђење грађанских слобода, равноправност, свеопште опорезивање. Чим је уследио захтев српске конзервативне и либералне стране да се призна српски народ у Угарској као политички равноправан, да се нагласи признавање слободе вероисповести, да се прихвати преуређење Војне границе, постало је јасно да се неће постићи српско-мађарски договор, али да је постао извештан српско-српски односно клерикално-либерални. У истим редовима борбе на српској страни нашли су се патријарх Рајачић, вожд Ђорђе Стратимировић, млади либерал Светозар Милетић. Са окончањем покрета и српско-мађарског рата, а нарочито од Октобарске дипломе и царског патента о укидању Војводства, конзервативци и либерали су се разишли и ова подела само је потврђена на Благовештенском сабору (1861). Овом приликом је Светозар Милетић покушао да настави Текелијиним путем. Остао је у мањини на српском сабору и у наредних десет година, покушавајући да од мађарских либерала и од појединаца из српског конзервативно-клерикалног круга направи савезнике. Ова политика, трагања за компромисом, потврђивала се као неуспешна за-

конима које је донео Угарски сабор, после нагодби из 1867 и 1868, законом о равноправности народности и законом о просветно-школској аутономији. Српски конзервативци, исто као и либерали, исказивали су незадовољство суштином ових закона, а затим су дошли до сазнања да се ни ови закони, иако усвојени мађарском већином на Угарском сабору неће поштовати.

На српским Црквено-народним саборима, конзервативно-клерикална струја сачувала је првенство до Ђурђевданског сабора (1870), када су први пут саборску већину стекли представници Милетићеве Српске народне слободоумне странке и они су то искористили да прошире делокруг Сабора на рачун црквене јерархије и Синода. Конзервативци, окупљени око црквених великодостојника, узвратили су „сепаратним вотумом” упућеном владару, а мађарска влада је наступила као арбитар, водећи рачуна искључиво о свом интересу. И на свим следећим саборима (1871-1910) показало се да конзервативно-клерикална струја не може сузбити либерале, без обзира на то што су се они већ тада почели делити, а највећу корист је константно извлачила мађарска страна, институционално спроводећи процес мађаризације и уводећи мађарски језик у основне школе националних мањина у Угарској. Подела српских представника на српским саборима на конзервативно-клерикалну (аутономну, умерену), либералну и радикалну странку била је јача од њихове жеље да заједничким наступом према Будимпешти учине изгледнијим реализацију националних, политичких и црквено-просветних захтева. У историографији је остало подељено мишљење о томе ко је крив за непостојање националног конзензуса макар у питањим а просветни - школске аутономије. Они који су били наклоњенији конзервативцима констатовали су следеће: „Наши политичари из Милетићева доба желели су да израде народно-црквену аутономију у духу свога времена на принципима демократије и либерализма, не водећи рачуна да православна црква почива на законима који се не могу мењати са прогресом филозофских и политичких теорија. Такво становиште морало је да наиђе на отпор оних који су по звању и положају свом дужни били да чувају битне особине цркве свог народа”. (Д. Кириловић, 58-62)

Од српских пречанских листова у којима је доминирало заступање клерикалне и нотабилитетске конзервативне идеологије вредно је издвојити најпре, још с краја XVIII века, *Србскија новини* намењених „славено-србском високо-благородному клеру и народу”, затим *Славено-србскија вједомости*, *Новине сербске*, Павловићеве *Србске народне новине* (до краја 1840), Рајачићев *Позорник*, *Србско-народни вестник*, *Србобран*, *Напредак* у време Ђорђа Поповића Даничара, нотабилитетску *Садашњост* и *Српски дневник*, *Ново време*. (В. Крестић, 13-329) У њима су писали многи истакнути књижевни и јавни радници који су, неретко били спремни и да одступе од својих начелних конзервативних уверења.

Конзервативна опција у нотабилитетском руху исказала се са формирањем већ поменуто Српске народне странке (1884). Она је настала на темељима неплодности државно-правне опозиције српских либерала дефинисане у Бечкеречком програму СНСС, а која је, од мађарске владе, представљана као противна правном поретку и територијалном интегритету сентиштванске Угарске. Као носиоци конзервативно-нотабилитетске политике истакли су се некадашњи либерали, Ника Максимовић, Тодор Бекић и Светислав Касапиновић. Програм је створен на Будимпештанској конференцији, а потврђен у Кикинди. Састојао се од свега четири тачке, одбацивао је сваку идеју о политичко-територијалној аутономији пречанских Срба, инсистирао је на њиховој спремности да допринесу благодонају Угарске, строгом поштовању угарских закона и очувању црквено-народне аутономије за Србе. На основу овако дефинисане политике, сви мађарски листови су представнике СНС означили као владине представнике. На тај начин је нотабилитетска димензија конзервативне политике пречанских Срба већ добила изразито опортун карактер и њега се више није могла ослободити. Три њеног године трајања представљају прелазка формирању нових странака, Либералне и Радикалне које су баштиниле политику Милетићеве странке све до 1918 године.

Конзервативно-нотабилитетску политику најжешће су осуђивали пречански либерално-радикалски кругови. Сматрали су је и отворено називали штеточинском и издајничком. Пријатељи српских нотабилитета били су у редовима српских нотабилитета у

Хедерваријевој Хрватској и србијанских напредњака. Јован Павловић је, као уредник *Гласа Црногорца*, на пример, одбацивао мишљења да су војвођански нотабилитети изданици и потпуно се слагао са њиховим програмом: „Ако је то издајство, онда је и бечкеречки програм издајство према благовештенском сабору, а овај опет издајство према мајској скупштини од 1848, и онда историја Срба у Угарској не би имала ништа друго да бележи на својим странама, него сама издајства”.

Политичке генерације српских пречанских конзервативаца, наједноставније је означити издвајањем српских митрополита-патријараха у Карловачкој митрополији, али то није довољно и није апсолутно. После смрти патријарха Рајачића, било је српских црквених поглавара који нису зазирали од сарадње са либералима. Будимски епископ Арсеније Стојковић је у том погледу био посебан изузетак, па и сибињски архиепископ и митрополит румунске православне цркве, Прокопије Ивачковић добио је гласове многих српских либерала и био изабран за митрополита - патријарха (1874). Уз српску јерархију и владу у Бечу или Будимпешти, стајали су, све време или повремено, многи угледни српски интелектуалци, књижевници, адвокати, а међу њима и Јован Хацић-Светић, Јаков Игњатовић, Петар Нинковић, Аца Поповић Зуб, Ђорђе Поповић Даничар, Милош Димитријевић, Петар Стојковић, Федор Николић, Лазар Дунђерски, Александар Стојачковић, Ђорђе Стојаковић, Лаза Костић и многи други.

Укупно узевши, конзервативно-клерикална и конзервативно-нотабилитетска политика пречанских Срба, од краја XVIII до почетка XX века, показала се једнако историјски успешна као и либерално-демократска политика. Њени највећи домети налазе се у домену очувања националне свести, националног идентитета и националне културе у држави у којој су Срби, до краја њеног постојања остали у статусу неравноправног и неполитичког народа. Највише осуде, у политици и историографији, српски пречански конзервативци, стекли су због традиционалне спремности на сарадњу са легитимним владама у Бечу и Будимпешти и због истрајности у настојању да од Срба одбију сваку либерално - демократску и револуционарну идеологију.

Литература:

- V. Гавриловић, *Темшиварски сабор и Илирска дворска канцеларија*, Нови Сад 2005;
- V. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској*, 13-329.
- V. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1790-1914*, Нови Сад 1980;
- Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, Нови Сад 1990, 15-35;
- Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 58-62.
- Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, I-II, Нови Сад 1937;
- Д. Микавица, *Српска Војводина у Хабсбуршкој монархији*, рукопис, Нови Сад 2005.
- З. Ђере, *Мађарски и српски национални препород*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад 2004;
- P. Вујошевић, *Сукоби либерала и клерикалаца у српским Народно-црквеним саборима у Карловачкој митрополији*, Нови Сад 2004.
- C. Гавриловић-Н. Петровић, *Темшиварски сабор 1790*, Нови Сад-Ср. Карловци 1972;
- C. Милетић, *Сабрани списи*, I-III, Нови Сад 1999-2002;

Konservations Politik Serbien von „Precani”

Die Zusammenfassung: In dem Werk weist man auf den geschichtlich Schlüsselgrundstoff von Entstehung und Entwicklung Serbiens von “PRECANI” hin, bzw. Serbien in Ungarn-Habsburgermonarchie. Konservations-Kler und Konservations-Notabilitets Politik sind in grundlichen Elementen mit Eigenschaften und Betonung auf den Institutionen in welchen die Politik bestens ausgesagt ist und wo ihrer Vertreter konnte seine politische und philosophische Überzeugungen vorstellen, aufgefasset. Es ist auf spezifische Beziehung und Entgegenstellung ihre Politische Möglichkeiten in Kontinuitet eines Jahrhunderts, hingewiesen. Ideologie und Institution konservative Politik sind agegeben, es ist geschichtliche Bedeutung politische Ideologie in Licht von der Kraftlosigkeit einen Teil serbier Volk, der zu klein war um mit eigenen Kraft für gleichberechtigte politische Lage zu gewinnen, auch angegeben.

Schlüsselworten: Konservatismus, Serbien, Ungarn, Landtag, Kler, Notabilitet, Liberalen